

Radicaler dan Spinoza

Vrijdenker Adriaan Koerbagh trok Bijbel in twijfel

Het noodlot
van een ketter.
Adriaan Koer-
bagh 1633-1669
Bart Leeuwen-
burgh
262 p. Vantilt,
€ 19,95

IN 1692 WAARSCHUWDE DE predikant Jacobus Koelman in zijn boek *Het vergift van de cartesiaanse filosofie* grondig ontdekt dat de Republiek wemelde van de atheïsten, libertijnen en andere spotters, die de verderfelijke invloed hadden ondergaan van Descartes, Spinoza en Adriaan Koerbagh (1633-1669).

Het zou tot aan het einde van de negentiende eeuw duren voordat dit negatieve beeld van Koerbagh door de vrijdenker Koen Oegema Meinsma in zijn studie *Spinoza en zijn kring* werd omgezet in een heldenstatus van iemand die zich had verzet tegen de macht van de gereformeerde kerk en als martelaar van het vrije woord was gestorven.

En gemarteld was hij. Adriaan Koerbagh was arts, jurist en filosoof, en studeerde in Utrecht en Leiden. In 1668 hoorde hij de voorzitter van schepenen in Amsterdam de eis tegen hem voorlezen: doorboring van de tong, afhakken van rechterduim, zijn boeken verbrand, de

proceskosten betalen, inbeslagname van zijn eigendommen en dertig jaar gevangenisstraf.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden stond bekend als tolerant en Amsterdam werd 'de morele hoofdstad van Europa' genoemd. Franse filosofen kwamen hiernaartoe om hun boeken te laten drukken en Baruch Spinoza, vriend van Koerbagh, wordt als het brandpunt van de vroege Verlichting beschouwd. Waarom werd Adriaan Koerbagh dan toch zo streng gestraft?

De Rotterdamse filosoof Bart Leeuwenburgh stelt deze vraag centraal in zijn zojuist verschenen biografie van Koerbagh. Het antwoord is zeer ingewikkeld. Koerbagh radicaliseerde de ideeën van rationaliteit van Descartes door ze behalve op de natuurwetenschap expliciet op geloofszaken toe te passen. En zelfs de natuurwetenschappen op de theologie los te laten.

Ieder mens was volgens hem begiftigd met het vermogen om

logisch na te denken, maar heel provocerend was het om vanuit die vaststelling te concluderen dat de Bijbel het resultaat van mensenwerk is en dat het dogma van de Heilige Drie-eenheid een verzinsel is van een gecorrumpeerde religieuze elite die slechts uit is op haar eigen macht.

Wie in de zeventiende eeuw iets over godsdienst beweerde, kwam onmiddellijk in het vaarwater van de politiek terecht. Zo ook Koerbagh, want zijn pleidooi voor secularisatie van de Republiek impliceerde een beperking van de kerkelijke macht. Hij ging daarin verder dan Descartes en Spinoza.

Toen hij toegaf een buitenechtelijk kind te hebben verwerkt en men bovendien ontdekte dat hij 'in zonde' met een concubine leefde, werd hij voor de Amsterdamse kerkenraad gedaagd.

Deze keer liep het nog met een sisser af, maar hij kwam echt in de problemen door zijn blasfemische woordenboek *Bloemhof* uit 1668, dat hij had geschreven onder een pseudoniem en waarin hij doodleuk de vergelijking trok tussen de verhalen in de Bijbel en de verdichtsels over de schelmen-

streken van Reinaart de Vos en Tijl Uilenspiegel. Toen bekend werd dat hij de schrijver was, gaf zijn drukker Johannes van Eede hem aan. Hij had begrepen dat Koerbagh op het punt stond een nog radicaler boek te publiceren, met de vrijgevochten titel *Een Ligt schynende in duystere plaatsen, om te verligten de voornaamste saaken der Godgeleerdheyd en Godsdienst*. De Amsterdamse schout en schepepen veroordeelden Koerbagh tot tien jaar rasphuis. De omstandigheden in de gevangenis waren zo barbaars dat hij enkele maanden later stierf.

Het is jammer dat Leeuwenburg zo tergend traag en schools schrijft. Het hele boek 'staan we eerst nog even stil bij' en 'gaan we nog even kennismaken met'. Wie zich echter door deze taaie stof heen worstelt, wordt beloond met een spectaculaire aanvulling op de ontwikkeling van de Verlichting en de geschiedenis van Nederland als tolerante natie.

.....
Hans Renders is directeur van het Biografie Instituut in Groningen en bespreekt elke maand een recent verschenen biografie.